

Τρίτο Μάθημα Πηγές και Ντοκουμέντα

I. Σχέσεις μεταξύ του Οθωμανικού κράτους (κατόπιν σύγχρονης Τουρκίας) και της Περσίας (κατόπιν Ιράν) - Πηγή: <https://www.monde-diplomatique.fr/2017/01/A/56974>

Ankara et Téhéran, alliés ou concurrents ? Des histoires parallèles

1055. Les Turcs Seldjoukides s'emparent de Bagdad et imposent leur joug à l'ensemble de la Perse.
23 août 1514. Bataille de Tchaldiran (aujourd'hui Çaldıran, en Turquie). L'armée du sultan ottoman Sélim Ier défait celle du chah de Perse, Ismaïl Ier, prince d'origine turque et fondateur de la dynastie des Safavides qui a imposé le chiisme à son peuple. Les Ottomans annexent alors l'Anatolie orientale et l'actuel Kurdistan irakien. Début d'un siècle d'affrontements entre Ottomans sunnites et Perses chiïtes.

1601. La Perse propose une alliance aux pays européens en guerre contre l'Empire ottoman.

1639. Signature du traité de Qasr-e-Chirin entre l'Empire ottoman et l'Empire safavide.

XVIIIe siècle. La Perse entre dans une grande période d'anarchie, notamment après une invasion afghane et les tentatives de plusieurs princes turcs de prendre le pouvoir à Téhéran, nouvelle capitale de l'empire.

1906. Révolution constitutionnelle en Perse.

1908. Révolution des Jeunes-Turcs.

1923. Fondation de la République de Turquie par Mustafa Kemal Atatürk.

1925. Établissement de la dynastie Pahlavi par Reza Chah.

16 juin 1934. Rencontre entre le chah d'Iran et Atatürk à Ankara.

24 février 1955. Pour contenir l'URSS, signature du pacte de Bagdad, qui réunit l'Irak, la Turquie, le Pakistan, l'Iran et le Royaume-Uni, puis les États-Unis en 1958.

1959. L'Irak quitte le pacte de Bagdad, qui devient l'Organisation du traité central (Cento). La Turquie et l'Iran en sont les deux piliers.

II. ÇALDIRAN SAVAŞI – Πηγή: <https://islamansiklopedisi.org.tr/caldiran-savasi>

Yavuz Sultan Selim ile Safevî Hükümdarı Şah İsmâil arasında Çaldıran ovasında 23 Ağustos 1514'te yapılan meydan savaşı.

XVI. yüzyıl başlarında İran'da Şiî inancına dayalı bir devlet kuran Şah İsmâil, gönderdiği dâî*ler vasıtasıyla Anadolu'nun birliğini bozacak büyük bir Şiî propagandasına başladı. Bunlardan Şahkulu Baba Tekeli pek çok kimseyi şah tarafına çekmeyi başardı ve Kütahya'ya kadar ilerledi. 1512'de Nur-Ali Halife Tokat'ı zapt ederek Şah İsmâil adına hutbe okuttu. Şah İsmâil'in sebep olduğu son karışıklıklar sırasında Anadolu'da 50.000 kadar insan öldü ve pek çok ev yağmalandı. 24 Nisan 1512'de Osmanlı tahtına Yavuz Sultan Selim geçti. Bu arada Şiî propagandası saraya kadar girdi ve Şehzade Ahmed'in oğlu Murad İran'a iltica etti. Sultan Selim bu şehzadeyi şahtan geri istediye de şehzade geri gönderilmediği gibi giden elçi de öldürüldü. Anadolu'daki bu Şiî faaliyetleri devlet ve millet bünyesinde derin yaralar açtı ve Anadolu bir savaş sırasında içten çökecek hale geldi.

Böyle bir durumda tahta geçen I. Selim her şeyden önce Safevî meselesini kesin olarak çözmeye karar verdi. Şiî İranlılar'la savaşmak için İstanbul Müftüsü Sarıgörez Nüreddin Efendi ve Kemalpaşazâde'den fetvalar aldı ve hazırlıklara başladı. Bu arada sefere çıkmadan önce Anadolu'da Şah İsmâil'e taraftar 40.000 kadar kızılbaş*ı tesbit ettirerek ortadan kaldırdı, böylece hem Anadolu'yu hem de ordusunun gerisini emniyet altına aldı.

Şah İsmâil de yanındaki Şehzade Murad'ı Osmanlı tahtının vârisi ilân etti. Bu arada Osmanlılar'a karşı giriyeceği savaşta yardım etmesi için Memlük sultanına hediyelerle bir elçilik heyeti gönderdi. Diyarbakir ve dolaylarını şah adına zapteden Ustaçlu oğlu Mehmed Osmanlı padişahına meydan

okumaya başladı. Şahın halifeleri de Anadolu’da Şîh halkı isyana teşvike devam ediyorlardı.

Bu durum karşısında Edirne’de toplanan olağan üstü divanda alınan savaş kararı üzerine Sultan Selim İran seferine çıktı ve bunu bir mektupla Şah İsmâîl’e bildirdi. Osmanlı ordusu Yenişehir, Seyitgazi ve Konya üzerinden Sivas’a geldi. Padişah, muhtemel bir Şîh ayaklanmasına karşı Sivas-Kayseri arasında hasta ve zayıflardan 40.000 kişilik bir ihtiyat kuvveti bıraktı. Osmanlı ordusunun geçeceği yerlerdeki mahsul, otlak ve meskenlerin şahın emriyle yakılması yüzünden ordu sıkıntı içinde ilerliyordu. Erzincan’da şaha ikinci bir mektup gönderen Selim onu tekrar savaşa davet etti. Bir süre sonra şahtan bir mektup ile içi afyon dolu altın bir kutu geldi. Şah İsmâîl karışıklık çıkmasını istemediğini, aksi halde kendisinin de savaşa hazır olduğunu bildiriyordu. Sultan Selim hızlı bir yürüyüşle Çermük’e geldi, fakat İran ordusu hâlâ görünmemişti. Buradan Şah İsmâîl’e bir mektup daha gönderdi. Bu mektupta günlerdir ülkesinde yürüdüğü halde ortaya çıkmadığını belirtiyordu. Öte yandan verdiği söze rağmen şahın meydanda görünmemesi, çorak arazide büyük sıkıntı çeken asker arasında hoşnutsuzluk doğurdu. Bazı kumandanların da gizli tahriklerine kapılan yeniçeriler Eleşkirt ovasında padişahın otağına kurşun atacak kadar ileri gittiler. Fakat Sultan Selim’in askere hitaben yaptığı sert, kısa ve tesirli konuşma durumu düzeltti ve ordu tekrar hareket etti. Bu sırada öncü kuvvetlerden İran ordusunun yaklaşmakta olduğu haberi gelmişti. Osmanlı ordusu 23 Ağustos günü İran Azerbaycanı’nda Çaldıran ovasına geldi ve bir kısım devlet adamının muhalefetine rağmen hemen savaş için mevzilendi. Defterdar Pîrî Mehmed Çelebi (Paşa) ve Yavuz Selim hariç devlet ricâli ordunun 24 saat dinlenmesini teklif etmişlerdi.

Osmanlı ordusunun merkezinde yeniçeri, topçu, cebeci ve kapıkulu süvarileriyle Yavuz Sultan Selim vardı. Vezîriâzam Hersekzâde Ahmed Paşa, ikinci vezir Dukakinzâde Ahmed Paşa, Mustafa Paşa, Ferhad Paşa ve Karaca Paşa gibi devlet büyükleri ve din adamları da padişahın yanındaydı. Ordunun sağ kanadını Anadolu Beylerbeyi Hadım Sinan Paşa ile Zeynel Paşa emrindeki Anadolu ve Karaman askerleri, sol kanadını ise Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa kumandasındaki Rumeli askerleri oluşturuyordu. Ön kısma yerleşen Ayas Paşa kumandasındaki tüfekli yeniçeriler, araba ve develerden meydana gelen siper gerisinde bulunuyordu. İki kanadın sonunda biri 10.000, diğeri 8000 kişilik Anadolu ve Rumeli azebleri vardı. Zincirlerle birbirlerine bağlanmış topların önemli kısmı azeblerin arkasına yerleştirilmişti. Şehsuvaroğlu Ali Bey Dulkadırlı Türkmenleri’yle öncü, Şâdî Paşa da artçı kuvvetlere kumanda ediyordu.

Yaklaşık 2500 kilometrelik uzun bir yoldan gelen 100.000 kişilik Osmanlı askeri ve atları yorgundu, aynı zamanda yiyecek sıkıntısı vardı. Sayıca en az Osmanlı kuvvetleri kadar olan şahın ordusu ise dinçti ve Tebriz gibi çok kısa bir mesafeden gelmişti. Topuz, yay ve mızraklarla donatılmış savaşçıların atlarına çelik eyerler vurulmuştu. Çoğunluğu Ustaclu, Varsak, Rumlu, Şamlu, Kaçar ve Karamanlı Türkmenleri’nden meydana gelen Safevî kuvvetleri çeşitli kumandanların emrinde bulunuyordu. Şah İsmâîl ordusunu sağ ve sol kanat olmak üzere ikiye ayırdı. Sağ koldaki kuvvetlere bizzat kendisi, sol kol kuvvetlerine ise Ustaclu Muhammed Han kumanda ediyordu. Vezîriâzam Ni‘metullah oğlu Emîr Abdülbâki ile Kazasker Seyyid Haydar merkezde kalmışlardı. Şah İsmâîl’in amacı Osmanlı kuvvetlerinin iki kanadına birden hücum ederek çevirme hareketi yapmak ve böylece Osmanlı merkezî kuvvetlerini arkadan vurmaktı. Şah ayrıca Osmanlı ordusu içindeki kızılbaşları kendi tarafına çekerek rakibini içeriden de yıkmak istiyordu. Yavuz’un yorgun askerleri hemen savaşa sokmasının en büyük sebebi de şahın bu tür faaliyette bulunması ihtimaline engel olmaktı.

Çaldıran Savaşı, 23 Ağustos çarşamba günü şahın emrindeki 40.000 seçkin süvarinin saldırısıyla başladı. Aynı anda Ustaclu Muhammed de Anadolu ve Karaman kuvvetlerine saldırdı. Fakat Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa’nın yapılan plan gereğince askerleri hızla geri çekerek Safevî askerlerini Türk topçularıyla karşı karşıya getirmesi ve topçuların hep birden ateş açmaları üzerine Şîh ordusunun bu kanadı perişan oldu. Başta Ustaclu oğlu olmak üzere pek çok Safevî kumandanı öldü. Sinan Paşa’nın kuvvetleri ayrıca Abdülbâki Han kumandasındaki İran piyadelerini dağıttı ve bu hanı da ortadan

kaldırıldı, kaçanlar ise şahın yanına gittiler. Osmanlı merkez kuvvetlerine saldıran Şah İsmâîl top ve tüfeklerin etkili ateşi karşısında çekilmek zorunda kaldı. Ardından Osmanlı ordusunun sol kanadına hücumla karar verdi ve Malkoçoğlu Ali Bey ile kardeşi Tur Ali Bey'in zayıf kuvvetlerine saldırdı. Büyük kahramanlık göstermelerine rağmen hemen yardımcı kuvvet yetişemediğinden bu iki kardeş şehid oldular. Daha sonra asıl kuvvetler üzerine yönelen İran Şahı kısa sürede azebleri da dağıtarak Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'nın kumandasındaki sol kol kuvvetlerinin üzerine yürüdü. Bu koldaki Osmanlı kuvvetleri önceden hazırlanmış planı uygulayamamış, topların önündeki azebler zamanında geri çekilemediği için toplardan gereği gibi faydalanılamamıştı. Hasan Paşa'nın da ölümü bu kanadın çözülmesine ve askerlerin padişaha doğru kaçmasına sebep olmuştu. Sultan Selim Rumeli askerlerinin oluşturduğu sol kanada yardım için hemen yeni kuvvetler sevketti. Tüfekli yeniçerilerin müdahaleleri savaşın seyrini değiştirdi. Şah İsmâîl hemen hücum yönünü değiştirerek Osmanlı artçı kuvvetlerine saldırdıysa da başarılı olamadı. Osmanlı merkezî kuvvetlerinin topluca savaşa girmesi, Şah İsmâîl'in bir tüfek kurşunu ile yaralanması ve atının yere yuvarlanması Safevî hükümdarına çok tehlikeli anlar yaşattı. Bir Osmanlı süvarisinin üzerine yürüdüğü sırada kendisine çok benzeyen yakın adamı Mirza Ali'nin "Şah benim" diyerek teslim olması İran şahını kurtardı.

Ümit kalmadığını anlayan şah önce Tebriz'e, buradan da Dergezin'e kaçtı. Onun yaralanıp kaçmasından sonra İran ordusu daha fazla direnemedi ve dağıldı, savaş da Osmanlılar'ın kesin galibiyetiyle sonuçlandı. Bu meydan muharebesinin kazanılmasında Yavuz'un savaşı olağan üstü başarıyla yönetmesinin yanında istenildiği yere çevrilebilen seyyar topların çok büyük rolü olmuştur.

Zaferden sonra Şîh ordugâhı, Şah İsmâîl'in hazineleri, hanımları ve emîrleri Osmanlılar'ın eline geçti. Savaşta her iki taraftan pek çok asker öldü. Osmanlılar'dan Rumeli beylerbeyi ile on sancak beyi hayatını kaybetti. Çaldıran Zaferi'nden sonra Yavuz Sultan Selim Tebriz'e hareket etti ve halka aman vererek 5 Eylül'de şehre girdi. Bir hafta kadar Tebriz'de kalan Sultan Selim şahın hazinelerini ve bazı sanatkârları alarak yola çıktı. Kışı Karabağ'da geçirmek istediysen de yeniçerilerin muhalefeti üzerine Kars ve Bayburt üzerinden geriye hareket etti. Bu arada zaferi bildirmek için komşu devletlere fetihnâmeler yazılıp gönderildi.

Yavuz Selim Amasya'da iken Şah İsmâîl'den bir elçilik heyeti geldiyse de Osmanlı padişahı bu heyeti kabul etmedi. Bu arada Kemah Kalesi alındı (19 Mayıs 1515). Sultan Selim'in Kemah'a gelmesi üzerine Şah İsmâîl Erdebil'e çekildi. Ayrıca harekât sırasında Osmanlı yiyecek kollarını vuran Dulkadıroğulları'nın ülkesi alınarak Maraş ve Elbistan Osmanlı topraklarına katıldı. Daha sonra İstanbul'a hareket eden Sultan Selim 11 Temmuz'da şehre girdi ve hemen Çaldıran'dan dönerken yapılan yeniçeri ayaklanmalarını tahkik ettirerek ocak ağalarını sorguya çekti ve olaylarda dahil bulunan bazı devlet adamlarını idam ettirdi. Tâcîzâde Câfer Çelebi de bunlardan biridir. Askeri zapturapt altına almada kusuru görülen Hersekzâde Ahmed Paşa ile ikinci vezir Dukakinzâde Ahmed Paşa Amasya'da görevlerinden alınmışlardı. Bunlardan Dukakinzâde, Dulkadıroğlu ile ittifak yapıp mektuplaştığı anlaşılınca bizzat Selim tarafından yaralanmış ve daha sonra da onun emriyle öldürülmüştür.

Bu sıralarda Şah İsmâîl'den gayet yumuşak üslûpla yazılmış barış mektubu ile birlikte bir elçilik heyeti daha gelmişse de Yavuz İran şahının sözlerine güvenmediğinden gelen elçileri hapsettirmiştir.

Çaldıran muharebesinden sonra başta Diyarbakir olmak üzere birçok Doğu Anadolu şehri Osmanlılar'ın eline geçti. Böylece Selçuklular'dan sonra bozulan Anadolu birliği tekrar ve kalıcı olarak sağlanmış oldu. Bıyıklı Mehmed Paşa Diyarbakir beylerbeyiliğine getirildi, tarihçi İdrîs-i Bitlisî de müşavir olarak onun yanına verildi. İdrîs-i Bitlisî'nin gayretleriyle Harput, Meyyâfârikîn, Bitlis, Hısnıkeyfâ, Urfa, Mardin, Cezîre ve Rakka'ya kadar Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Musul dolayları Osmanlı idaresine geçti. Tebriz-Halep ve Tebriz-Bursa İpek yolu Osmanlılar'ın kontrolüne girmiş oldu. Şîh inancının yayılması büyük ölçüde durduruldu, geçici de olsa Safevî tehlikesi ortadan kalktı.

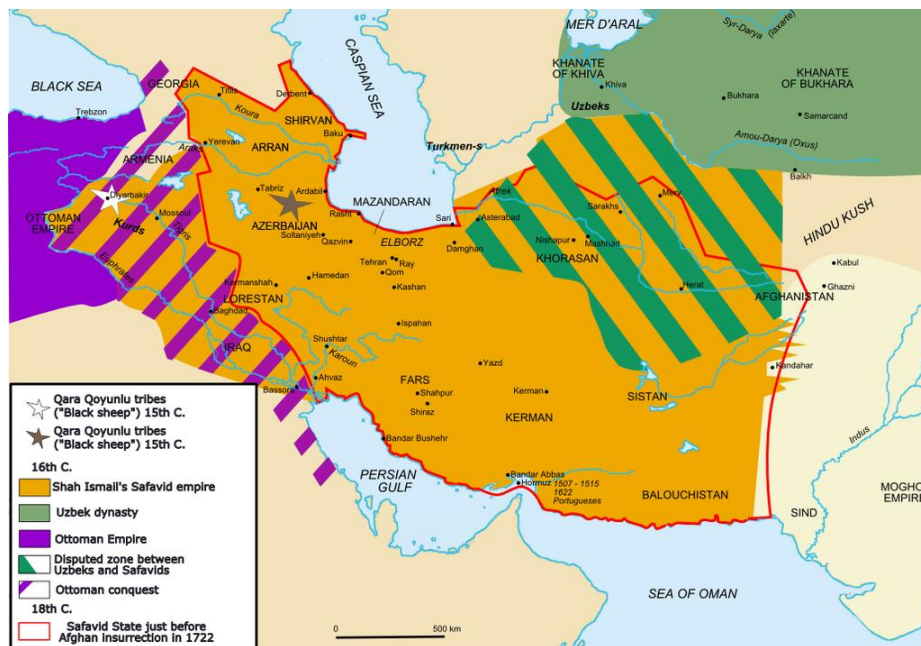
Bu zaferden sonra Yavuz Sultan Selim “şah” unvanını kullanmaya başlamış, hatta bu unvan “Sultan Selim Şah” diye sikkelere de işlenmiştir. Yavuz’dan sonra gelen padişahlar da aynı unvanı kullanıp kendi dönemlerinde basılan paralara işlediklerinden bu unvanla basılan paralara “şâhî” denmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

TSMA, nr. 640 (Müftü Sarıgörez’in fetvası); İdrîs-i Bitlisî, Selimnâme, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1540, vr. 2^b-16^a; Şükrî-i Bitlisî, Selimnâme, TSMK, Hazine, nr. 1597, tür.yer.; Keşfî Mehmed Çelebi, Selimnâme, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2147, vr. 33^b-44^a; İbn Kemâl, Risâle, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 621; a.mlf., Selimnâme, TSMK, Hazine, nr. 1424, vr. 62^a vd.; Celâlzâde, Selimnâme, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1247, vr. 39^b-41^a ve tür.yer.; Hasan-ı Rûmlû, Ahsenü’t-tevârîh (nşr. C. N. Seddon), Baroda 1931, I, 135, 144-147, 149, 153; Feridun Bey, Münşeât, I, 379, 386-389; Haydar Çelebi, Rûznâme (Feridun Bey, Münşeât içinde), s. 396-402; Hoca Sâdeddin, Tâcü’t-tevârîh, II, 239 vd.; Sarı Abdullah Efendi, Münşeât, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3333, vr. 96^b-107^a; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 253-277; Selâhaddin Tansel, Yavuz Sultan Selim, İstanbul 1968, tür.yer.; M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, TD, XVII/22 (1968), s. 49-78; M. Tayyib Gökbilgin, “Çaldıran Muharebesi”, İA, III, 329-331; J. R. Walsh, “Çâldırân”, EI² (İng.), II, 7-8.

III. Χάρτης των συγκρούσεων μεταξύ Περσίας και Οθωμανικού κράτους – Πηγή:

[https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman%E2%80%93Safavid_War_\(1623%E2%80%931639\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman%E2%80%93Safavid_War_(1623%E2%80%931639))

Map of the Safavid state.

The area of Mesopotamia, permanently lost to the Ottomans in 1639 is shaded.

IV. «Iraq» – Πηγή: <https://www.britannica.com/place/Iraq/The-later-Abbasids-1152-1258#ref315931>

[...]

The Şafavids (1508–34)

In October 1508, Shah Ismā‘īl I, founder of the Shī‘ite Safavid dynasty in Iran, entered Baghdad at the head of his Kizilbash Turkmen troops, driving out the Pūrṅāk governor.

Turning the city over to his chief of staff, he moved south against the Musha‘sha‘. As in the Turkmen period, tribal centrifugalism continued to dominate the politics of the region.

In Upper Iraq parts of Diyār Bakr—including Mosul and the Kurdish regions east of the Tigris—came under Ottoman control after the Şafavids under Ismā‘īl were defeated by Sultan Selim I (1512–20) at the Battle of Chāldirān in 1514. Arabian Iraq, however, remained in Şafavid hands, and the Mawşillū chieftains, formerly confederates of the Ak Koyunlu, now in the service of the Şafavids, rose to power in Baghdad between 1514 and 1529. One of them, Dhū al-Fiqār, in fact declared himself independent of the Şafavids. The young Shah Tahmāsp I, the son of Ismā‘īl, retook Baghdad in 1529 and gave it to Muḥammad Sultan Khan Takkalū.

In 1533 Selim’s son, the Ottoman sultan Süleyman I (the Magnificent), set out on his campaign against “the Two Iraqs.” In November 1534 he took Baghdad from the Şafavid governor Muḥammad Sultan Khan. The city was then integrated into the Ottoman Empire, except for a brief Şafavid reoccupation from 1623 to 1638. Lower Iraq too was incorporated into the empire by the middle of the 16th century. As a result of the Ottoman conquest, Iraq underwent complete geopolitical reorientation westward.

John E. Woods

[...]

Ottoman Iraq (1534–1918)

[...]

The Treaty of Qaşr-e Şhīrīn (also called the Treaty of Zuhāb) of 1639 brought an end to 150 years of intermittent warfare between the Ottomans and Şafavids and established a boundary between the two empires that remained virtually unchanged into modern times. Ottoman sovereignty had been restored in Baghdad, but the stability of central Iraq continued to be disturbed by turbulent garrison troops and by Arab and Kurdish tribal unrest. In the south too, even though the autonomous rule of the Afrāsiyāb dynasty was ended in 1668, Ottoman authority was soon challenged by the Muntafiq and Ḥawīza tribes of desert and marsh Arabs. Iranians took advantage of this disturbed state of affairs to infiltrate southern Iraq. Only after the Ottomans suffered defeat in a European war and negotiated the Treaty of Carlowitz in 1699 was the sultan able to dispatch troops to Iraq and recover Al-Başrah.

Developments in Iraq in the mid- and late 17th century reflected the disordered state of affairs in Istanbul. The energetic and effective reign of Murad IV was followed by that of the incompetent İbrahim I (1640–48), known as “Deli (the Mad) Ibrahim,” who was eventually deposed and strangled and was succeeded by his six-year-old son, Mehmed IV (1648–87). The protracted crisis in the capital had an unsettling effect everywhere in the empire, undoing the reforms of Murad IV and bringing political and economic chaos.

V. De i commentarii del viaggio in Persia di M. Caterino Zeno – Α’. Πηγή: <http://www.treccani.it/enciclopedia/caterino-zeno/>

Zēno, Caterino. - Diplomatico veneziano (n. intorno alla metà del sec. 15°). Per incarico della Repubblica di Venezia svolse, tra il 1471 e il 1473, una lunga missione in Persia con il compito di appoggiare il sovrano di quel paese nella difficile guerra contro i Turchi. Durante il viaggio di ritorno attraversò la Tartaria e il Mar Nero e quindi la Polonia e l'Ungheria. È ignoto l'anno della morte. Lasciò una relazione del viaggio in Persia.

Β'. Πηγή: <http://www.treccani.it/enciclopedia/caterino-zeno/>
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k587554.image>

VI. Symeon z Zamościa Симон Лехаца Միմոն Լեհացի Simeon Lehatsi – Ա. Πηγή: <https://www.youtube.com/watch?v=Pu3eHi3JSdw>

Բ. Միմոն Լեհացի (Տիմեօն օ ՍոլոնօՅ) – Πηγή: <https://hy.wikipedia.org/wiki/%D5%8D%D5%AB%D5%B4%D5%A5%D5%B8%D5%B6%D4%BC%D5%A5%D5%B0%D5%A1%D6%81%D5%AB>

Միմոն Լեհացի (1584, Չամոչ, Լեհաստան - 1639, Լվով, Lwów Land, Ruthenian Voivodeship, Lesser Poland Province of the Polish Crown, Լեհական թագավորության թագ, Ռեչ Պոսպոլիտա), XVII դարի նշանավոր հայ մատենագիր, «Ուղեգրություն»^[1] երկի հեղինակ, որտեղ ամփոփված են երիտասարդական տարիներին Իտալիայի, Հայաստանի և Պաղեստինի քրիստոնեական սրբավայրեր կատարած ուխտի տպավորություններն ու խոհերը: «Ուղեգրությունը» հայոց միջնադարյան գրականության այդ ժանրի լավագույն երկն է: Երկը հայտնաբերել է անվանի հայագետ Ներսես Ազիճյանը Լվովի արխիվներում պրպտումների ընթացքում և հրատարակել «Հանդես ամսօրյա»-ում 1932-1935 թթ., սպա՝ 1936 թվականին, առանձին հատորով (Ազգային մատենադարան, հտ. ՃԽԱ)^[2]: Արշակ Մաղոյանի աշխարհաբար թարգմանությամբ լույս է տեսել 1997 թ.^[3]:

Կյանքի վաղ շրջանը

16-րդ դարում Լեհաստանն ուներ հայկական մեծ գաղթօջախ, որը ձևավորվել էր դեռ Բագրատունյաց թագավորության Անի մայրաքաղաքի կործանումից հետո քաղաքացիների մեծ մասի գաղթի պատճառով դեպի Լեհաստան: Ժամանակի ընթացքում այն հետզհետե ավելի էր ստվարացել: Միմեռնի հայրը՝ մահտեսի Մարտիրոսը և մայրը՝ Դովաթ խաթունը, հավանաբար 1580-ականներին, իրենց ազգականների հետ Լեհաստանի Չամոսցա (կամ լեհ.՝ Չամոշ) նորաշեն գյուղաքաղաքն էին գաղթել Կաֆայից (Թեոդոսիա): Մարտիրոսն ու Դովաթն ունենում են երկու որդի՝ Հովհաննես ու Միմեռն, և երկու դուստր՝ Ջուհար և Հռիփսիմե: Հովհաննեսը մահանում է վաղ տարիքում: Միմեռնը ծնվել է նույն Չամոշ քաղաքում 1584 թվականին: Նա երկու տարեկան էր, երբ մայրը մահացավ, և քույրերից Ջուհարն է, որ մայրական խնամք է տարել փոքրիկ Միմեռնի նկատմամբ: Թեև հայրը՝ մահտեսի Մարտիրոսն աղքատ է եղել, սակայն հոգ է տարել որդու կրթության մասին, և Միմեռնը սովորել է տեղի հայկական վարժարանում՝ աշակերտելով տաղերգու և գրիչ Հակոբ Թոխաթեցուն: 1605 թվականին մահանում է Միմեռնի հայրը, երբ արդեն երկու քույրերն էլ ամուսնացած էին: Ուստի հայրական ունեցվածքը՝ տունը և ստացվածքները, ժառանգում է ինքը: Սակայն հայրենի ժառանգության տնտեսությունը չի հետաքրքրում Միմեռնին, քանզի նա սիրում էր գիտությամբ զբաղվել և գրքեր հավաքել: Նույնիսկ երկար ճամփորդությունների ժամանակ մեկ ճամպրուկ զբաղեցնում էին միայն գրքերը: Հորից մնացած տունն ու տնտեսությունը տալով վարձով, ինքը մեկնում է Լվով:

Գրական գործունեությունը և մահը

Միմեռն Լեհացու առավել արժեքավոր երկասիրությունն է «Ուղեգրությունը», որն իր ձևով ու բովանդակությամբ եզակի երևույթ էր միջնադարյան գրականության մեջ ընդհանրապես: «Ուղեգրության»՝ բավականին լավ պահպանված ձեռագիրը, որ բաղկացած է 396 էջից, պահվում է Լվովի Համալսարանի Մատենադարանում՝ մի շարք հայերեն մատյանների հետ: Միմեռն Լեհացուն հետաքրքրում են ոչ միայն երկրներն ու ժողովուրդները, այլև տեսարժան վայրերն ու մարդկանց կենցաղը: Բայց, ազգությամբ լինելով հայ, նաև մեծապես հետաքրքրված էր օտար ավերում բնակություն հաստատած հայերով և նա հետաքրքիր տեղեկություններ է հաղորդում հայկական գաղթավայրերի, ինչպես նաև Հայաստանի քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական, մշակութային կյանքի մասին, անդրադառնում Հայ եկեղեցու պատմությանը: Նա, ինչպես 15-րդ դարի հայ ճանապարհորդ Մարտիրոս Երզնկացին, նկարագրում իր այցելած եկեղեցիներն ու վանքերը, ներկայացնում եպիսկոպոսներին ու այլ հոգևորականների և պատմում եկեղեցու վիճակի ու դպրոցական գործի մասին: Միմեռն Լեհացու հաջորդ գիրքը «Տարեգրությունն» է, որը նախորդի շարունակությունն է: Այս մատյանում Լեհացին շարադրել է Լեհաստանի պատմության՝ 1623-1635 թթ. կարևորագույն իրադարձությունները, մեծ տեղ հատկացնելով նաև լեհահայ համայնքին ու այնտեղ ծագած դավանաբանական խնդիրներին: Այս աշխատության մեջ պատմում է նաև սուլթան Մուրադի՝ Երևան կատարած արշավանքի ու պարտության մասին: Հայ եկեղեցու պատմության ուսումնասիրման համար ուշագրավ է «Վիպասանություն» երգիծական պոեմը, որը գետեղվել է Ղևոնդ Ալիշանի հրատարակած «Կամենից. Տարեգիրք...» երկում, 1896 թվականին: Այդ ստեղծագործությունն ուղղված է կաթողիկե գաղափարախոսության և Լեհաստանի հայկական համայնքի հոգևոր առաջնորդ Նիկոլ Թորոսովիչի դեմ: Միմեռն Լեհացին ընդօրինակել է բազմաթիվ ձեռագրեր, որոնցից պահպանվել են միայն 12-ը: Պատմական մեծ արժեք ունեն նրա հիշատակարանները: Վարդան Արևելցու «Մեկնութիւն Հնգամատենին» գրքի ընդօրինակման Հիշատակարանում (1636 թ.) Միմեռն Լեհացին նկարագրել է Մելիքսեղեկ արթոռակից

կաթողիկոսի Լվով ժամանելու, Նիկոյ Թորոսովիչին առաջնորդ կարգելու և այդ ամենի հետ կապված իրադարձությունները: Ըստ Սիմեոն Լեհացու՝ սեփական պետականության բացակայության պայմաններում հայերի գլխավոր խնդիրը գոյատևումն է՝ մայրենի լեզվի, դպրոցի, Հայ առաքելական եկեղեցու ավանդույթների և ինքնուրույնության պահպանմամբ: Այս և հակակաթողիկե հայացքների համար Սիմեոն Լեհացին հալածվել է ու բանտարկվել: Մահացել է 1639 թվականին Լվով քաղաքում:

VI. Uzun Hasan - <https://www.britannica.com/biography/Uzun-Hasan>

Uzun Ḥasan, (born 1423, Amida [now Diyarbakır, Turkey]—died January 6, 1478, Tabrīz [now in Iran]), ruler (1453–78) of the Turkmen Ak Koyunlu dynasty who created a short-lived empire in Iran, Iraq, eastern Anatolia, Armenia, and Azerbaijan.

With the death of Kara Osman, founder of the Ak Koyunlu dynasty, in 1435, a civil war ensued among his descendants. By 1453 Uzun Ḥasan had emerged victorious and succeeded to the throne. His principality, centred at Amida, was surrounded by two hostile powers: in the east the rival Turkmen dynasty of Kara Koyunlu, led by Jahān Shāh; and in the west the growing power of the Ottomans. Uzun Ḥasan entered into a series of alliances to secure his western flank. He made a major move in 1458 by marrying Catherine, the daughter of Kalo-Ioannes, the Christian emperor of Trebizond (in northeastern Anatolia). He also strengthened diplomatic ties with Venice, Muscovy, Burgundy, Poland, and Egypt and with the Karamanid dynasty of south-central Anatolia.

In 1461 Uzun Ḥasan began his campaigns against the Kara Koyunlu. With the death of Jahān Shāh in 1467, Uzun Ḥasan was able to annex territories in Azerbaijan and Iraq. By 1469 he had occupied all of Iran. Uzun Ḥasan’s support of the Karamanids, however, precipitated war (1472) with the Ottomans (August 1473), who decisively defeated the Ak Koyunlu at the Battle of Terjan and thus emerged supreme in Anatolia.